

СТАНОВИЩЕ

От **проф. Фанка Тошева Рибарова, дб**
Мед. колеж "Й. Филаретова", при МУ – София

Относно: Дисертационен труд, представен за защита, на тема: **„Стрес и професионална среда ”** за придобиване на образователна и научна степен „ДОКТОР“ по докторска програма **„Хигиена (вкл. трудова, комунална, училищна, радиационна и др.)”**, професионално направление **7.1. Медицина** от област на висше образование **7. Здравеопазване и спорт**.

Автор на дисертационния труд: **Влайко Емилов Воденичаров, асистент в Катедра „Хигиена, медицинска екология и хранене”, Медицински факултет при МУ-София**

Научени ръководители: **Доц.д-р Теодора Димитрова, дм**
Доц. Константин Митов, дф

Оценката на дисертационния труд ще представя в следните аспекти: структура на труда, актуалност на разработваната тема, същност и оригиналност на научното изследване, приносен характер, образователна стойност и научна продукция по темата.

Структура на дисертацията. Представеният за защита дисертационен труд обхваща общо 154 страници, 40 таблици, 65 фигури и 3 схеми. Трудът е структуриран в съответствие на съвременните изисквания за научно проучване, включващ следните последователни раздели: Въведение-2стр.; Литературен обзор-32стр.; Цел и задачи – 1 стр.; Материали и методи -5 стр.; Резултати – 73 стр.;Обсъждане – 15стр.; Изводи и Приноси – 2стр.; Литература – 25стр. Използваната научна литература обхваща общо 279 източника, от които 3 на кирилица.

Структурата на дисертационния труд отговаря и по обем и по подреждане и онагледяване на изискванията за широкообхватно, съвременно научно проучване. Много добро впечатление прави цитираният голям брой съвременни научни статии от последните години, логичната последователност на отделните раздели, ясният стил на изразяване и отличното онагледяване на дисертационния труд.

Актуалност на темата. Многобройни са проучванията върху ролята на стреса за здравето на човека, но независимо, че старта им е далеч във времето (40-те години на 20-ти век, Ханс Селие) все още картината на тази зависимост остава незавършена и изисква нови и нови проучвания в различните дименсии на този проблем, което е предизвикателство към съвременната медицинска наука. Многобройността и разнообразието на проучванията, както и все още нерешените въпроси, третиращи зависимостта „стрес-здраве“ и липсата на проучвания върху отделни професионални рискови групи са маркери за актуалност на темата.

Съвременният начин на живот е съпътстван от множество стресови фактори, участващи във всички компоненти от живота на човека – работа, семейство, социално-икономическо, политическо и здравно състояние на обществото. Въздействието на работната среда при различните професии предизвиква развитие на различни стадии и фази на стреса, при които потребностите от физическа активност, хранене и психологична комуникация са различни и специфични за отделния индивид. Съгласно психосоматичната теория, стресът се разглежда като основен фактор в механизмите на възникване и протичане на редица заболявания. Все по-голяма тежест придобива психосоматичната концепция за развитието на болести на сърдечно-съдовата и храносмилателна система, на редица ендокринни, онкологични, алергични и други заболявания и имунни нарушения. Стресът е социално значим проблем с дългосрочни последици върху психологическото и физическо благополучие на човека. Тези констатации са в подкрепа също на актуалността на тематиката.

Оценявам избора на автора, да проучи ролята на стреса при професионални условия на труд, като актуален проблем, търсещ нови подходи за модулиране на динамичния стереотип и на приспособителните механизми към действието на различните стресори в съответствие на спецификата на работната среда. Темата е с особена значимост за съвременната трудова медицина.

Същност на научното проучване. Целта на дисертационния труд е кратко и ясно формулирана. За постигането ѝ са планирани пет конкретни задачи, касаещи оценка на стреса по време на работа: определяне на хронотипа на изследваните лица; измерване на физиологичните промени чрез биохимичния маркер – кортизол; оценка на относителния риск за развитие на стрес при служители, на различни длъжности в изследваните казина; мета-анализ на риска при отделни индивиди. Проучването обхваща 388 лица, от които 221 са жени и 167 – мъже.

Изследвани са различни групи лица, разпределени по пол и вид на изпълняваната от тях длъжност. Проучени са зависимости между стреса и сменния начин на работа. Потърсено е ниво на съгласуваност между резултатите от оценката на стреса с нивото на биохимичния маркер – кортизол, което може да се приеме като верификация на резултатите от проведените анкетни проучвания.

Докторантът предоставя въз основа на проведеното проучване нови оригинални данни за възприетия стрес при работещи в казина лица; оценява рисковете за развитие на стрес при различните категории работещи; определя хронотипа на изследваните лица; предоставя информация за зависимостта на стреса от хронотипа на лицата; определя динамиката в нивата на кортизол по време на различните смени на работа и оценява относителните рискове за развитие на стрес. Всички данни от изследванията са определени със съответната им статистическа значимост. Установени са статистически значими разлики в нивата на стрес при мъже и жени, работещи в казина. Средните стойности на нивата на стрес варират и показват значими разлики и по отношение на характера на извършваната работа, времето за извършването ѝ, както и в зависимост от хронотипа на отделния индивид.

Използвайки съвременни, научно-утвърдени тестове, PSS, MEQ, съдържащи съответен брой въпроси и допълнителната верификация с биохимични тестове, задълбочения статистически анализ, позволяващ установяване на многобройни зависимости, както и извършения мета-анализ улесняват докторанта в изпълнението на запланираните задачи и постигането на целта.

Приносен характер. Широкоспектърното проучване на докторанта позволява да бъдат оценени следните позиции като приноси на неговата разработка :

1. Предоставена е за първи път комплексна оценка на стреса при работещи в казина в България, в съответствие на пола, вида на изпълняваната длъжност и спецификата на работното време.
2. Оценката на нивото на стрес е потвърдена и с биохимични показатели, съответстващи на въздействието на стреса върху организма на човека.
3. Установени са нови зависимости между нивото на стрес-хронотипа – здравето и трудоспособността на различните служители в казина, доказани със задълбочен статистически анализ.
4. Доказани са различни нива на стрес в различните проучвани казина, важен резултат, необходим за постигане на ефективен здравен мениджмънт в съответствие на спецификата на работната среда.
5. Методологията, използвана в настоящото проучване може успешно да бъде приложена и при други научни изследвания, търсещи зависимост между стреса и здравето.
6. Резултатите от проучването са необходими и директно-приложими при създаването на здравословни режими на работа и поддържане здравето и трудоспособността на работещите при различни условия на труд.

С разработването на този докторат се предоставят нови данни за теорията на зависимостта стрес – здраве и конкретна нова информация, касаеща оценката на стреса в работната среда на казината.

Образователна стойност. Докторантът, със своя труд показва *задълбочено и всеобхватно познаване на темата* – обект на дисертационната работа, изразено в богат литературен обзор с анализ и оценка на съвременната научна информация и конкретна научна дискусия на получените резултати.

Докторантът е *усвоил и приложил широк спектър от методи*: метод за определяне на възприет стрес чрез PSS; метод за оценка на хронотипа на изследваните лица – MEQ ; метод за определяне на оценка на зависимост между стреса и установените физиологични промени ; ELISA – тест за количествено определяне на кортизол в слюнка; епидемиологични методи за определяне на относителния риск; мета-анализ на риска, включващ комбиниране на оценката на стреса с хронотипа; статистически методи, обхващащи описателна статистика и многообразни статистически зависимости и оценки на съгласуваност. Много добро впечатление прави и *придобитото умение за анализ и оценка*, както на получените резултати, така и на съществуващите данни в научната литература.

Предоставените данни ясно очертават високо ниво на образователния процес, постигнат от докторанта по време на изработване на дисертационния труд, в теоретичен, методичен и научен план.

Научна продукция. Докторантът представя във връзка с темата на дисертацията общо **3 публикувани научни статии , 2 под печат и 1 научно съобщение**. Една от статиите е отпечатана в списание с ИФ. Тази продукция е добра атестация, както за самата разработка, за активността на докторанта, така и за ефективното научно ръководство. Публикуването в научни списания с импакт фактор е оценка за актуалност на темата, за

високо качество на научното изследване и е потвърждение на приносния характер на дисертационния труд.

Научната продукция, свързана с темата на дисертацията отговаря напълно на държавните изисквания и на тези, отбелязани в правилника на МУ-София.

Нямам критични забележки към дисертацията, но имам един въпрос към дисертанта: Бихте ли разширили спектъра на показателите, използвани от вас, за оценка на стреса в бъдещите си проучвания ?

Заклучение: Изказвам убедено своето *положително становище* изхождайки от : актуалността на темата, получените оригинални резултати, с научен и приложен принос, постигнатото високо образователно ниво, както и от публикуваните научни статии в реномирани списания. Препоръчвам на Уважаемото Научно Жури да даде висока оценка на дисертационния труд " Стрес и професионална среда" на дисертанта д-р Влайко Емилов Воденичаров за присъждане на образователна и научна степен "доктор".

25.07.2018г.
София

.....
(проф.Ф. Рибарова)